

„НЕПРИЗНАТИТЕ“ ПРЕБРОЯВАНИЯ В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА СТАТИСТИКА

Иван Балев*

Въведение

Подтикът за тази статия има предълга история. Още като студент по специалност „Статистика“ ми се наложи да общувам със статистически годишници. Така попаднах и на първия Статистически годишник на Българското царство, издаден през 1910 година. Възхищавах се на предговора към Годишника, написан от тогавашния Главен директор на Главната дирекция на статистиката Кирил Г. Попов. Вече съм имал възможност да изразя дълбоката си почит към хората, подготвили Годишника на страниците на списание „Статистика“. Разглеждайки с интерес въпросния годишник, се натъкнах на една забележка на с. 16, която дословно цитирам: „Първото преброяване на населението в България се извърши на 1 януарий 1881 г. То се отнася само до Северна България. През м. май 1880 г. Източно-румелийската дирекция е предприела едно преброяване на населението в Южна България, резултатите от което, обаче, не могат да се приемат за точни, понеже то е било извършено не чрез редовни преброители и не по установените правила. На 1 януарий 1885 г. в Южна България е било извършено редовно общо преброяване на населението. Резултатите от това преброяване са били обработени от Статистическото бюро на Княжеството след Съединението на България и публикувани през 1888 г.“. Още тогава запомних тази забележка под черта. По-късно професионалната ми кариера се свърза

---

* Директор на дирекция „Демографска и социална статистика“ в НСИ; e-mail: ibalev@nsi.bg.

тясно с преброяванията на населението. Но споменът за непризнатото преброяване не ме е напуснал. Може би нямаше и сега да предприема нещо, ако преди броени месеци не попаднах в интернет на едно издание на Съвета на Европа: „Демографски характеристики на националните малцинства в някои европейски страни“. В него прочетох, че преброяването в Източна Румелия в края на 1880 г. било дискредитирано. Реших задълбочено да се запозная с двете преброявания, проведени в Източна Румелия (Южна България). Освен две издания, които намерих в Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“, други източници не открих, включително в Държавна агенция „Архиви“. Но двете публикации с включените в тях данни се оказаха достатъчни, за да разбера, че както първото административно събиране на данни в края на 1880 г., така и преброяването на населението в края на 1884 г., осъществени от Източнорумелийското статистическо бюро, не могат да бъдат игнорирани, непризнати и дискредитирани. Те трябва да заемат своето място в историята на българската статистика.

1. Историческа обосновка

През XVIII и XIX в. интересът на европейските държави към Османската империя и нейното население, природни ресурси и икономика значително нараства. Тази заинтересованост е обусловена, от една страна, от търсенето на нови пазари и стремеж за политическо влияние. От друга страна, Османската империя до Освобождението на България не може да даде никаква официална статистика за своите населения. Голямата територия на държавата, разнообразното население, инертността и слабостта на администрацията, непостоянството на централната власт, липсата на приемственост в държавните задачи, голямата консервативност на населението и религиозната съпротива на всичко ново и редица други фактори са спъвали изграждането на модерни държавни институции, вкл. и на статистическа.

И така Турция не е имала статистика за населението. Но редица европейски изследователи и пътешественици са правили опити чрез косвени пресмятания да дадат данни за различните народности и общия брой на населението най-вече в европейските територии на империята. Данните условно се разделят на три групи: а) данни, които се отнасят до началото на 19 век; б) данни, които се отнасят от началото до средата на 19 век; в) данни, които се отнасят към времето около Руско-турската война от 1877 - 1878 година.

Най-общо данните от първия период са близки при различните изследователи, защото често са били използвани, и те са ги преписвали един от друг. По всеобщо мнение данните се отличават с голяма неточност и често са били произволни и погрешни. И което е най-важното - те не са диференцирани по народност, а по-скоро по религиозност. Писало се е по-често за християнско и мохамеданско население.

Втората група данни, които се отнасят за първата половина на 19 век, са свързани с броя на населението по народности и показват, че българското население е доминиращо в европейската територия на империята и сред населението със славянски произход. Авторите са повече и данните им са по-достоверни, тъй като са плод на лични наблюдения и пътешествия по територията на Османската империя. Към тази група на първо място трябва да се споменат две имена: Ами Буе - френски геолог и географ, представител и пратеник на Виенската академия, и Жан Анри Убичини - статистик. Ами Буе критикува другите изследователи, че са подценили броя на населението в Европейска Турция, и го определя на 14 млн. и 600 хиляди души. Българите според него заемат не само Горна и Долна Мизия, но съставляват основното ядро от населението в Македония и са компактна маса, възлизаща на 4 млн. и 500 хиляди души. Ж. А. Убичини в своите „Писма върху Турция“ дава общото население на Европейска Турция - 15 млн. и 500 хил. души, от които българите са 4 млн. души. През този период пътува до българските земи и известният украински историк и славяновед Юрий Венелин¹. Той посещава и селища, които днес са извън пределите на съвременната българска държава. Тази негова обиколка продължава година и половина - от 1830 до 1831 година. През този период Венелин изследва българския фолклор, етнография и език. Тези негови проучвания ще залегнат в по-късните му трудове. „Бидейки откъд Дунава, аз се стараех на всяка цена да събера географски и статистически сведения за онези области на Европейска Турция, в които ми беше невъзможно да отида. Шафарик² в своята обща таблица за населението на славянските племена счита, че българите са 600 000. След продължителни справки и сведения, събрани на място, обаче се получи следният, твърде приблизителен статистически резултат за българското население в Турция:

---

¹ Българските земи през погледа на Юрий Венелин (лични впечатления на учения от пътешествието му през 1830 г.).

² Шафарик, Павел Йозеф - чешки и словашки филолог и историк, който има редица изследвания в областта на славянските езици, литератури и славянската етнография.

В България ³	750000
В Македония	1000000 и повече
В Тракия	600000 и повече
По разни места из Тесалия, Албания, и южната половина на Новобазарски пашалък	100000 и повече
Работници и занаятчии в Цариград	20000
В Бесарабия и Новоросийския край	75000
Общо:	2545000

През втория период авторите завишават броя на българското население, като посочват неговото териториално разпространение по всичките краища на полуострова: покрай Дунав и Балкана, в Родопите и Тракия, по поречието на Вардар и Морава. В случая трябва да се отдаде дължимото на Ами Буе, който от чисто научен интерес прониква навсякъде в полуострова, изучава населението и неговия бит, народност, вяра и поднася данни, които са възприети от почти всички европейски автори. Негов е приносът европейските учени да признаят за преобладаването на българското население в европейската територия на Турция. В резултат на неговите проучвания интересът към българското население нараства.

Общият извод, който може да се направи от този втори период, е преобладаващото убеждение сред учените и общественото мнение на Европа за доминирането на българското население не само по брой, но и по стопански духовни сили.

Третият период обхваща седемдесетте години на 19 век, т.е. времето около Руско-турската война (1877 - 1878 г.). Много европейски учени - географи, историци, етнологии и др., изучават империята и правят опити по преки и косвени пътища да определят броя на населението, природните богатства, стопанското състояние и възможностите за икономическо развитие. Събран е богат статистически материал, който в общи линии очертава демографското състояние на Османската империя през XIX век. Налице е голям интерес към различните етноси в империята, и по-специално към българското население.

³ Под името „България“ авторът разбира само една несъществуваща в действителност провинция (нарочана от римляните Мизия) между Дунав, Стара планина и Черно море, а не цялата територия, населена с българи.

Личност, оставила трайни следи в историята на доосвобожденска България, е унгарският пътешественик, етнограф, археолог, географ и художник Феликс Каниц. В различни статии Каниц е наричан „Разузнавач в Ориента”, „Колумб на Балкана”, „Откривател на България”. Тези определения са били напълно заслужени. Каниц дава не само много ценен и необходим труд, но и написана с увлекателен и изящен стил книга. През 1875 г. е излязъл първият том от епохалното му съчинение за България - „Дунавска България и Балканът. Исторически, географски, етнографски пътни студии от годините 1860 - 1875“. В предговора Каниц пише, че „българите са познати в Европа, поради грубо невежество, въз основа на гръцко-източната им религия под събирателното име „грък”. И така е било почти изчезнало името на онзи народ, от когото не веднъж е треперела Византия. Но не само миналото на този народ е велико. Ние трябва да знаем, че българският народ и по численост превъзхожда всеки друг народ на Балканите: той е по-многоброен от турците, гърците, албанците, сърбите и ромъните. Значението на този народ расте в очите на европейците и по това, че той държи връзката на Западна Европа с Изтока, долния Дунав, понеже долнодунавската търговия е почти изцяло в български ръце. А освен това българите са отлични земеделци, занаятчии и строители, както са и работливи, пестеливи, интелигентни и способни за развитие. При това трябва да прибавим още едно обстоятелство, което от политическа гледна точка е неизмеримо важно, а именно, че българите все по-често и по-често започват да си спомнят за своята някогашна държавна самостоятелност и културно величие“.

Благодарение на тези изследователи и на много други техни предшественици са получени статистически данни, които в общи линии очертават демографското, етнографското и социално-икономическото състояние на някои части от Османската империя през 19 век.

Още преди да се обяви Руско-турската война от 1877 - 1878 г., при Главното командване на руската армия се създава Канцелария за гражданско управление със задача да се изградят административни структури в освободените територии. Дейността на канцеларията се изразява в събирането на необходимите материали и сведения за подготвяне и въвеждане в действие на ново гражданско управление в освободените български земи. За изпълнението на тази задача се формира комисия, в която се открояват имената на известни личности като Найдено Геров и Тодор Бурмов. Събраните данни се отнасят за устройството на администрацията и полицията, за финансовото управление и съдилищата, за данъците и налозите, за административното

деление на България, прието на Цариградската конференция от 1876 г., за уредбата на търговията, на народното образование, за учителите и училищата и други.

На 3 март 1878 г. в Сан Стефано Русия подписва предварителен мирен договор с Османската империя. Договорът възстановява българската държава на политическата карта на Европа след почти петвековно отсъствие. За нейни граници се определят границите на създадената със султански ферман Българска екзархия през 1870 г. и включват земи, населени изключително с българско население. На 1 юни 1878 г. в Берлин съобразно с Лондонското предварително споразумение на Русия с великите сили (Германия, Австро-Унгария, Великобритания, Франция и Италия) започва конгрес, на който се решава съдбата на България.

Месец по-късно решенията на Берлинския конгрес разпокъсват българската нация. От територията северно от Стара планина до р. Дунав и бившия Софийски санджак се формира Княжество България с площ 63 752 кв. км и с население около 2 000 000 души. Тракия (Южна България) под названието Източна Румелия остава зависима от турския султан провинция и обхваща 35 901 кв. км площ с население, в което българите имат изключително мнозинство. Одринско, Беломорието и Македония са върнати на Османската империя. Северна Добруджа е дадена на Румъния, а Нишкият санджак - на Сърбия. Общо извън Княжеството остава територия около 150 000 кв. км с над 2 500 000 българи. По време на Възраждането българската нация има най-голям етнически масив на Балканите, а след 1878 г. остава най-малката държава.

В какво положение е страната ни непосредствено след Освобождението, може да се съди от обстоятелството, че тогава не се знае дори броят на населението на Княжеството, разпределено по различни характеристики като пол, възраст, народност, вяра, поминък и други.

„При организирането на гражданското управление на България на всяка крачка се чувства крайно настоятелната необходимост да се разполага, по възможност, с поверни данни за настоящото положение на страната и икономическите условия на населението. При по-нататъшното развитие на гражданското устройство на България нуждата от тези данни ще се чувства, без съмнение, от ден на ден все повече и повече. Ония, не много статистически сведения, които са били събрани в началото на военните действия и през течение на тях, далеко нямат характера на достоверност и могат да бъдат приети само като приблизително верни и търпящи най-широки отклонения“ (из личния архив на Михаил Сарафов).

На 10 февруари 1879 г. във Велико Търново е свикано Първото учредително събрание на България въз основа на чл. 4 на Берлинския договор между Великите сили и Османската империя. В него участват 229 български народни представители.

Вместо предписания от Берлинския конгрес Органически устав народните представители в Учредителното събрание изработват Търновската конституция и я подписват единодушно на 16 април 1879 година. Тя се състои от 169 члена, подредени в 22 глави. Българското княжество се определя като „монархия наследствена и конституционна, с народно представителство”. Търновската конституция определя държавното устройство, правата и свободите на българските граждани в новата държава Княжество България.

Историята на българската държавна статистика след Освобождението през 1878 г. започва със събирането на данни за населението чрез преброявания и чрез регистрация на събития от живота на хората, обект на демографски изследвания и изследвания.

На 25 юни 1880 г. с княжески указ № 296 към Министерството на финансите е образувано Статистическо организационно отделение. Една от първите задачи на това отделение е да подготви първото официално преброяване на Княжеството. За целта е подготвен специален закон, приет от Народното събрание на 13 декември 1880 година. Законът определя предмета на преброяването: „Общото народно преброяване става с цел да се определи истинското число на присъстващото население. Под това се разбира цялото число на живущите лица, които се намират вътре в границите на Княжеството България по време на преброяването“. На 31 декември 1880 г. преброяването в Княжеството е проведено и резултатите са публикувани в специално издание. Населението на България към тази дата възлиза на 2 007 919 души и живее на площ от 62 777 кв. км (средно 32 души на кв. км). Полученият брой е много близък до очаквания, факт, който потвърждава успеха на това първо в историята на страната преброяване. То е проведено „въз основа на въпросници, разработени от международните статистически конгреси и които са се прилагали в културния свят“⁴.

Още от самото начало управлението на Княжеството е привлякло към преброяването на населението всички налични български интелегентни сили, с което придава огромно значение на събраните данни - да бъдат точни и близки до реалността. И наистина още това първо преброяване привлича вниманието на международната

---

⁴ Изследвания върху демографията на България, проф. Георги Данаилов, С., Печатница „П. Глушков“, 1931.

научна статистическа общност поради някои демографски особености, които то разкрива. „Това добро име на българската статистика се засилваше и по-нататък при всяко ново преброяване и всеки издаден том“⁵.

Едновременно със създаването на Княжество България Берлинският договор (чл. 13 - 22) определя статута, наименованието, границите и уредбата на Южна България като автономна провинция на Османската империя под името „Източна Румелия“, предложено от британски дипломати. Тя се превръща в ново, по-специално политико-административно образувание на Балканите с обща територия 32 978 кв. км, което остава под пряката политическа и военна власт на султана, при условията на административна автономия.

2. Административно събрани данни за населението в Източна Румелия към 31.12.1880 година

След учредяването на автономната област през май 1880 г. в нея се предприема събиране и обобщаване по административен път на данни за броя на населението по народност.

С окръжно № 2403 от 15 май 1880 г., подписано от Гаврил Кръстевич, директор на вътрешните дела и главен секретар на генерал-губернатора на Източна Румелия, до префектите на 6-те департамента в автономната област се подчертава: „Понеже нуждата от една точна статистика на Источно-Румелийското население се усеща все повече и повече във всеки клон от Управлението, и понеже повечето от турските бежанци са се вече завърнали, то умолявам Ви да се разпоредите за да ми се достави, колкото е възможно по-скоро и не по-късно от един месец, точна и правилна Статистика за Источно-Румелийското население по народност, отделно за всяка Околия от поверения Ви Департамент, съгласно с приложената в настоящето ми форма“.

За гарантиране на достоверността на статистическите данни Г. Кръстевич изисква всяка от ведомостите да се потвърди с подписи и печат на околийските началници, а също и на префектите. В окръжното се уточнява начинът за събиране на сведенията - посредством градските и селските кметове, които също са длъжни да подпишат и подпечатат ведомостта, която ще представят на околийския началник в уверение на това, че сведенията във ведомостта са точни и верни. От така събраните ведомости околийският началник съставя една ведомост за околията си. Префектите са имали за задача да съберат от подведомствените им околийски началници една обща

---

⁵ Пак там.

ведомост, „от която да се вижда ясно числото на населението в целия Ви Департамент по народности“.

Резултатите от това административно събиране на данни за броя на населението в Източна Румелия са публикувани още през същата 1880 г. в специално издание под наименованието „Официална статистика на Источно-Румелийското население“. Изданието съдържа данни за 6-те департамента в Източна Румелия, които са утвърдени със Закона за административното деление на областта от 29 ноември 1879 г., но законът не е утвърден от Високата порта. 6-те департамента в Източна Румелия са: Пловдивский, Старо-Загорский, Хасковский, Сливненский, Татар-Пазарджикский, Бургашкий⁶. В тях са включени 28 околии. Публикуваните резултати по департаменти са в рамките на околията и населените места в тях. Събраната информация не се е ограничила само до броя на населението по народност, каквото е било първоначалното намерение на Г. Кръстевич. В приложената форма са събрани данни за броя на къщите и броя на семействата. Народността е наблюдавана в следните разновидности: българи, турци, гърци, цигани, арменци, евреи. За специфичните нужди на администрацията на автономната област в отделни колони са събрани данни за бежанците (българи и гърци) по пол и откъде са се преселили. В забележки е даден броят по населени места на „българо-католиците“ (като част от българите) и „българо-мюсюлманите“ (като част от турците). Така вероятно е постигнат противоречив компромис между стремежа на областната администрация да се подчертае българският характер на помаците (те са наречени българо-мюсюлмани) и традицията на османската официална статистика те да не бъдат отделяни от турците в общата група на мюсюлманите⁷. Отделно са събрани данни и за чуждите поданици в Източна Румелия по местоживееене, народност и поданство.

От използваните административни източници могат да се посочат основните резултати⁸. Според събраните данни броят на къщите в Източна Румелия възлиза на 147 060. Не разполагаме с указанията за това коя сграда да се опише като къща и коя не. При съпоставяне на общия брой на къщите и общия брой на населението се

---

⁶ Словоредът на департаментите и околията е в съответствие с оригиналното издание „Официална статистика на Источно-Румелийското население“, Пловдив, Бързотискна-печатница и литография на Янко С. Ковачев, 1880.

⁷ Помаците според българската етнодемографска статистика, Михаил Иванов, д-р, доц., БАН, Списание „Население“, кн. 1 - 2, 2012.

⁸ Резултатите не обхващат 14 села от околия Рупчос (Грехотня, Гьоврен, Мугла, Триград, Кюстенджик, Беден, Михалково, Балабан, Чуруково, Осиково, Петвар, Лясково, Бреза и Настан) и 4 села от околия Пещера (Дьовлен, Кара-Булак, Наиплий и Селча), отказали да се присъединят към областта. Населението на всички тези села не е известно.

установява, че една къща се обитава средно от 5.5 лица. Този показател не се различава съществено по окръзи с изключение на окръг Бургас, в който средният брой лица на една къща е 6.5. Във втората половина на 19 век почти навсякъде в Европа и още повече на Балканския полуостров господстващ тип семейство е бил патриархалният, при който под един покрив са съжителствали две-три поколения. Предвид този факт може да се приеме, че броят на къщите е бил надценен. Възможно обяснение за това е, че към броя на къщите са включени и част от селскостопанските постройки.

В потвърждение на изтъкнатото е и броят на семействата, за които са събрани данни - 176 472, или едно семейство се е състояло средно от 4.6 лица. Много трудно е било в онези години да се даде точна дефиниция за семейство или за домакинство. Липсва информация за указанията, дадени на градските и селските кметове, относно семействата и домакинствата. По всеобща оценка 19 век е свързан с многочислените домакинства. Големият брой лица, от които се състои домакинството, е резултат както на кръвния произход, така и на старата патриархална епоха. Многобройните домакинства са били възможна защита срещу произволите на администрацията. Друга причина е екстензивното земеделско стопанство, което е изисквало повече земя и съответно повече хора за обработка на земята. Липсата на пазари също е налагала затворената домашна консумация на продукти, произведени от самото домакинство. Това е довело до групирането на повече хора в едно домакинство.

Общо живеещите на територията на Източна Румелия са 815 951 души, от които 411 601 са мъже и 404 350 - жени. Българите доминират сред населението - 573 560 души (70.3%). Те живеят във всички окръзи на Източна Румелия, но относителният им дял сред цялото население е различен. Най-висок е в Пазарджишки и Старозагорски окръг, в които надхвърля четири пети. В окръг Сливен българите са три четвърти, а в окръг Пловдив - над две трети. В окръзите Хасково и Бургас населението с българска народност е съответно 56.2 и 50.9%.

Втори по численост е турският етнос. Към момента на събирането на административните данни турците, живеещи на територията на автономната област, са 174 700 (21.4%), но към тях, както беше посочено, са прибавени 16 237 българи мюсюлмани (2.0% от цялото население). Близостта на два от окръзите - Хасковски и Бургаски, до столицата на Османската империя е причина в тях да е по-висок дялът на лицата с турски произход - в Хасковски окръг те са 41.2%, а в Бургаски - 32.0%. Най-нисък е дялът им в окръзите Пазарджик (12.7%) и Сливен (9.6%).

Гърците са били третият по големина етнос в Източна Румелия - 42 456 души, или 5.2% от цялото население. Те също обитават цялата територия на автономната област, но се установява тяхна концентрация по черноморското крайбрежие. Това не е случайно, като се има предвид, че голяма част от селищата покрай морето са създадени още по времето на третия етап на гръцката колонизация на западния бряг на Черно море - през втората половина и края на VI в. пр.н.е. Според събраните данни гърците в окръг Бургас са били 11 798 души. Почти равен брой са били гърците в окръзите Пловдив (14 625) и Сливен (14 184).

Циганите в Източна Румелия са били 19 149 (2.3%) и присъстват равномерно във всички окръзи. Броят им варира в тесни граници - от 2 117 (Хасково) до 4 736 (Пловдив).

Според административно събраните данни в Източна Румелия са живеели и представители на други етноси като евреи (4 177) и арменци (1 306). Евреите за разлика от арменците са обитавали и шестте окръга на автономната област, докато повече от половината арменци са били съсредоточени в град Пловдив. В автономната област са присъствали и чужди поданици на много европейски държави като Франция, Русия, Чехия, Германия и не на последно място на Княжество България, които са участвали в изграждането на устройството на Източна Румелия.

Анализът на разпределението на населението по околии и населени места в рамките на окръзите (департаменти) значително обогатява картината на изкуствено създадената от Берлинския конгрес автономна област. Ще си позволя да представя това разпределение малко по-подробно. Първо, защото става дума за население в български територии, което само 5 години по-късно самостоятелно извоюва правото си да живее обединено със своите сънародници от Княжество България. Второ, за да се достигне до посочените по-нататък разпределения на населението, е извършена значителна по обем групируваща и изчислителна работа с публикуваните в суров вид статистически данни. Това ще даде възможност те да бъдат използвани от бъдещите изследователи - статистици, историци, етнографи, географи и други специалисти.

Пловдивски окръг се е състоял от 7 околии: гр. Пловдив; Пловдивска; Овчехълмска (с център с. Конаре, сега гр. Съединение); Стряма (с център Карлово); Сърнена гора (с център Брезово); Конуш (с център Станимака, сега Асеновград); Рупчос (с център Чепеларе). Населените места в окръга са общо 233, от които градове са Пловдив и Асеновград. Населението на Пловдивски окръг е било 187 097 души и е най-многобройно в сравнение с останалите окръзи. В рамките на окръга с най-голям брой

население е била околия Стряма - 43 635 души, а с най-малък - околия Пловдивска - 14 253. Етническият състав на населението в окръга в голяма степен е подобен на този в цялата автономна провинция. Българите са били 68.3%, но различията между околията са значителни и варират от 45.4% в гр. Пловдив и 48.9% в околия Рупчос до 89.9% в околия Овчехълмска. С най-голям брой и относителен дял е турското население в околия Рупчос - 9 447 души, или повече от половината (50.5%) от населението на околията. Почти всеки четвърти от населението на град Пловдив също е бил от турска народност. Най-слабо заселена с турци (само 6.9%) е била околия Овчехълмска. Гърците, живеещи в окръга, са концентрирани основно в две околии - гр. Пловдив и Конуш. От общо 14 625 гърци в окръга 9 655 са живели в околия Конуш и са представлявали 29.4% от нейното население. Една пета от населението на град Пловдив също са били от гръцка народност. В две от околията - Рупчос и Овчехълмска, не са регистрирани гърци, а в Стряма и Сърнена гора те са минимален брой. Лицата от циганската народност са общо 4 736 в окръга и се срещат във всички околии. Интерес представлява разпределението на евреите и арменците според местоживеенето им по околии. Всичките 806 арменци, които са били в окръга, са обитавали град Пловдив. Същото се отнася и за евреите, които са били 1 185 души, от които 1 134 са живеели също в Пловдив и 51 - в днешния Асеновград.

Разпределението на населението по народност и населени места носи отпечатъка на дългите години владение на тези територии и населени места от Османската империя. Населените места в цяла Източна Румелия могат условно да бъдат класифицирани според етническия състав на населението си в няколко групи: с чисто българско население; с българско и турско население; с българско и циганско население; с чисто турско население; с турско и циганско население; с чисто гръцко население и със смесено население (от три и повече народности).

От данните за Пловдивски окръг се установява, че в 51 от общо 233 населени места са живеели само лица от българска народност. Най-голям брой (20) от тези села са се намирали в рамките на околия Конуш (Станимака, сега Асеновград). Съвместно българи и цигани са обитавали 54 населени места, разпръснати във всички околии на окръга, а само българи и турци са населявали 14 населени места. Чисто турски са били 36 села, а съвместно турци и цигани се срещат в 17 села. Трябва да се отбележи, че в околия Конуш има две села с чисто гръцко население - с. Долни Арбанас (сега Долнослав) и с. Паная (сега Руен). В още две села - Куклен и Воден, съвместно са живеели само гърци и турци, при това докато в днешния град Куклен двата етноса са

били представени почти поравно, то в с. Воден гърците (1 183) са били 7 пъти повече от турците. Населените места със смесено население (най-малко от три народности) са били 54. Допълнителна представа за етническия състав на Пловдивския департамент като най-голям в рамките на Източна Румелия ни дава и фактът, че в 62 населени места не са живеели българи, в 113 не са живеели турци и в 110 не са живеели цигани. В рамките на окръга е имало и три населени места без население, или както е посочено в изданието, те са били „съсипани, празни“.

В рамките на Старозагорски окръг (департамент) са се включвали 4 околии: Старозагорска (със 100 населени места); Новозагорска (с 57); Чирпанска (с 53); Казанлъшка (с 47). В общо 257-те населени места са живеели 159 006 души. Старозагорски окръг е на второ място по население след Пловдивски окръг. По брой на населението в тях околии се подреждат, както следва: Старозагорска - 48 114 души; Казанлъшка - 41 523; Чирпанска - 40 281; Новозагорска - 29 088 души. По отношение на народностния състав Старозагорски окръг е на второ място по относителен дял на българите. Те съставляват над 4/5 от цялото население. Населението с турски произход е 16.9%, а дялът на циганите е 1.8%. Старозагорски окръг се отличава от останалите окръзи в автономната провинция по големия брой на населените места, в които живеят само българи - 128. В 48 населени места съвместно са живеели българи и турци в различни пропорции, а само българи и цигани са регистрирани едва в 6 населени места. „Чисто“ турските села са били 25, а турци и цигани без представители на други етноси са живеели в 2 села. Населените места с три и повече етноса са били 43. Големият брой и относителен дял на българите в окръга намира израз и във факта, че само в 33 села от целия окръг не са намерени българи. За турците този брой е 190 (от общо 257 населени места), а цигани не са се срещали в 199 села.

Хасковски окръг (департамент) е с най-много населени места - 261, които се разпределят по околии, както следва: Хасковска - 64; Хаджи Елеска (с център Хаджи Елес, преди Борисовград, сега гр. Първомай) - 29; Харманлийска - 78; Кърджалийска - 90. Последната околия е най-голяма в Източна Румелия по броя на населените места в нея. Окръг Хасково има и други отличителни характеристики. Броят и дялът на турците е бил най-голям в сравнение с останалите окръзи - 55 314 души, или 41.2% от населението. В окръга са живеели приблизително една трета от всички турци, останали в границите на Източна Румелия. Тази концентрация на турско население се потвърждава и от данните за разпределението на населените места според живеещите в тях по народност. Населените места единствено с българско население са 42, от които

22 са в околия Харманли. Същият е броят на селата с население само от български и турски етнос. В 16 села съжителстват само българи и цигани. В Хасковски окръг е най-голям броят на чисто турските села - 131, или половината от населените места на окръга. За отбелязване е фактът, че в околия Кърджали от общо 90 населени места 89 са чисто турски и само в с. Габрово (сега в община Черноочене) са живеели всичките 124 българи в околията съвместно с 297 турци. Съвместно обитаване на турци и цигани се наблюдава в 25 села. В окръга е имало и две чисто гръцки села - Козлуджа (сега Орещец) и Урум-кюй (сега Маджарово). Със смесено население са били 26 населени места. В седем населени места не е регистрирано население. Най-големият брой турско население в окръга се изразява и в броя на населените места, в които не живеят представители на турската народност - 67. За разлика от тях българите отсъстват в 166, а циганите - в 198 населени места.

На четвърто място по население в Източна Румелия е бил Сливенски окръг с население 130 138 души. В състава му са влизали 5 околии, които според големината на населението си се подреждат, както следва: Сливенска - 30 597 души; Кавакли (сега Тополовград) - 29 557; Ямболска - 25 490; Къзъл-Агачка (сега Елхово) - 25 013; Котленска - 19 481 души. От пръв поглед се установява равномерно разпределение на населението по територията на окръга, включително и на броя на населените места по околии. Българите са били преобладаващо мнозинство в Сливенски департамент. Техният относителен дял е бил 75.8%. Това, което отличава окръга от останалите, е относителният дял на лицата от гръцка народност, който е по-висок от този на лицата от турския етнос - 10.9% срещу 9.6%. В нито един друг окръг делът на турците не е под границите на 10 процента. Броят на селата само с българско население е 69 и варира между 3 в околия Сливен и 29 в околия Елхово. На второ място са населените места с българско и турско население, които са 44 на брой. В тях обикновено преобладава българският етнос като отражение на осемкратно по-малкия брой на турците в сравнение с българите в окръга. Населените места, състоящи се от българи и цигани, са 24. Само с турско население са 17 населени места, а с турско и циганско население са 5 населени места. В Сливенски окръг се намират 6 чисто гръцки села и 3 села с гърци и цигани. Седем от тези села са в околия Тополовград и две - в Елхово. Селата в окръга с живеещи в тях три и повече етноса са общо 29. Българите като най-многочислен етнос не обитават само 31 села, турците - 104, а цигани не се срещат в 139 населени места.

Пазарджишки департамент (окръг) с население от 117 063 души е бил петият по брой на населението в Източна Румелия. В състава му са влизали пет околии,

включващи 133 населени места. В сравнение с останалите окръзи броят на населените места е почти двойно по-малък. Както всеки от останалите окръзи, така и Пазарджишкият има свои отличителни черти. На първо място това е окръгът с най-висок относителен дял на българското население - 82.6%. Българите преобладават във всяка от петте околии, като делът им се разпростира от 61.5% в околия Пещера до 95.7% в околия Панагюрище. Лицата от турска народност са били съсредоточени в околия Пещера, в която са живеели 61.5% от всички турци в окръга. Териториалното разпределение на населението по народност се проявява в наличието на 63 населени места само с българско население. Българи и турци съвместно са обитавали 7 населени места, а само с българи и цигани са 28 населени места. Чисто турските села са били 8, а в още 9 са живеели турци и цигани. Смесените населени места с живеещи в тях представители на три и повече етноса са 18. Ще посоча още една характеристика на окръга. Само в 17 от всички населени места не са установени българи при събирането на данните, в 78 не се срещат цигани, а в 91 населени места не е имало турци.

Бургаски окръг е най-малкият по брой на населението - 88 399 души, живеещи в 215 населени места в 4 околии: Бургаска, Ахиоска (Поморие) Айтоска и Карнобатска. В онези времена черноморското крайбрежие не е силен притегателен център за хората, както е сега. Българите, живеещи в окръга, са с най-нисък относителен дял - 50.9%, но в околия Айтос делът им е 28.2%, а в Поморие (тогава Ахиоло) - само 18.7%. Делът на турското население в окръга е 32.0%, но в околия Айтос надхвърля 60%. Друга отличителна характеристика на Бургаски окръг в рамките на Източна Румелия е най-високият относителен дял в сравнение с останалите окръзи на населението от гръцки произход - 32.0%, а специално в околия Поморие той достига 41.9%. В Бургаски окръг са се заселили повече от 8 хиляди от всичките приблизително 18 хиляди български бежанци във всичките окръзи на Източна Румелия от други територии, останали извън пределите на Княжество България и автономната област. Общо в 49 населени места на окръга са живеели само българи, като 30 от тях са били в Бургаска околия. Заедно българи и турци са обитавали 21 населени места, а българи и цигани - 16. След чисто българските села най-разпространена форма е била съжителстването между турци и цигани. Такива села в областта са били 38, като 24 са в Айтоска околия. На трето място са селата, в които живеят единствено турци (35), като основно те са съсредоточени в две околии - Поморие и Айтос. Окръгът се отличава и със 7 чисто гръцки населени места, между които Равда и Созопол. Със смесено население, съставено от представители на 3 и повече етноса, са били 12 населени места. Най-голям (116) е бил

броят на населените места в окръга без циганско население. В 84 населени места не са регистрирани българи, а в 76 - турци. Интересно е да се отбележи, че гр. Бургас е бил по-голям от Созопол само с 62 души, но е бил по-малък от Поморие с 1 418 души.

От всичките 1 263 населени места със статут на градове към момента на административното събиране на данните са били 20 населени пункта. По какви критерии едни населени места са били градове по време на Османската империя, не е известно. Може само да се предполага, че водещият критерий е бил броят на живеещото в тях население. Общият брой на тогавашните граждани в Източна Румелия е бил 164 хил. души, или 20% са били градско население. Най-големият град на Източна Румелия е бил Пловдив и съвсем закономерно той е бил административен център със статут на самостоятелна околия. Живеещите в града са били 24 053 души, от които: 10 909 българи, 5 558 турци, 4 781 гърци, 1 134 евреи, 865 цигани и 806 арменци. Безспорен факт е, че Пловдив е един от най-големите и най-развити български градове след Освобождението. Всички европейци, които пресичат Балканите в средата и края на XIX в., не скриват възхищението си от града. Те го сравняват с останалите български селища. Макар и да блести в Ориента, Пловдив остава твърде назад в сравнение с европейските градове. Броят на солидните постройки е малък и повечето от общо 3 749-те къщи са дървени, а улиците са без наименование и номера. Луи Леже, посетил Южна България през 1882 г., нарича централната част на града един безизходен лабиринт, в който над малките къщи се издигат минаретата на многобройните джамии. През източнорумелийския период Пловдив запазва доосвобожденския си облик. През 1882 г. вестник „Народний глас“ пише: „Нищо по-прелестно от видът на белите и гиздави къщя, които амфитеатрално се групират по скалистите хълмове. Хубавите и ежедневно построяеми домове и здания придават ново оживление на града и наумяват за едно чувствително растящо благоденствие на жителите му“. Съвсем точно описание на Пловдив с няколко изречения дава народният поет Иван Вазов, който при посещение в града отбелязва: „Столицата на автономната област имаше странен вид. Улиците, оживени и шумни, гъмжаха от непознати хора, от червени фесове. При българския език се чуваше гръцки и турски - той се говореше от турците и арменците. На пръв поглед Пловдив изглеждаше не български, космополитен град“. Постепенно градът се превръща в естествен център на стопанския и политическия живот. В него на 25.07.1878 г. се издава първият български вестник след Освобождението - вестник „Марица“. Пловдив е първият книгоиздателски център в Източна Румелия. В града живее малоброен елит от образовани личности, получили

образованието си в Европа, почувствали предимствата на модерния свят. Създават се първата библиотека, музей, театър.

С население над 10 хил. души са били 5 града. Втори по големина в Източна Румелия е бил Сливен с 16 593 души. След него са се нареждали Пазарджик (14 380), Стара Загора (13 279), Хасково (11 790), Чирпан (10 477). Административният център на околия Конуш - гр. Станимака, също е бил витрина на етническото разнообразие в народностния състав на Източна Румелия. В него са живеели най-голям брой гърци - 6 819, или 72.4% от цялото население на града, което е възлизало на 9 425 души. На второ място са българите - 19.6%, следвани от турците - 7.2%, и евреите - 0.5%. Интерес представлява фактът, че в края на 1880 г. в града не са живеели цигани. Изненадващо сред най-малките по население градове попада и Бургас с население под 3 хил. души. Повечето от тези стари градове са увеличили многократно населението си през следващите десетилетия. В същото време градове като Тополовград, Котел и Копrivщица не само не са увеличили населението си, но в края на 2013 г. в тях живее по-малко население отколкото в края на 1880 година. Така например Котел по времето на Източна Румелия е бил град с население 7 481 души, а сега в него живеят 5 564 души. Още по-драматично е намалението на населението в стария възрожденски град Копrivщица - от 5 753 на 2 287 души.

Почти всички изследователи на населението на Османската империя в нейната европейска територия са останали с представата, че българи и турци са живеели смесено в едни и същи населени места. Този факт е установен както от Ами Буе, така и от Ф. Каниц, който отбелязва, че трудолюбивото българско население слиза от планините към работните полета на турските чифлици и там постепенно чрез усилена работа и спестовност изкупува земя и изтласква самите чифликчии. В годините около Освобождението този процес придобива масов характер. Факт, който се доказва категорично от събраните административни данни. Това не означава, че в някои окръзи и околии няма доминиращо турско население. В направения анализ по околии и населени места този факт вече беше изтъкнат. Един синтез на посочените данни показва, че българското население е разпръснато по цялата Източна Румелия и то е основата на народонаселението. Това се потвърждава и за Княжество България от проведеното към края на 1880 г. първо преброяване. И в Княжеството са съществували територии главно в североизточна България, в които лицата от турската народност са имали огромен превес над българското население. Положението на юг от Балкана се променя коренно. В някои околии като Айтоска, Карнобатска и най-вече Кърджалийска

преобладаващото население е от турски произход. Но в посока от изток на запад съотношението коренно се променя и турското население намалява. Както отбелязват историци като К. Иречек и Л. Милетич, това териториално разпространение е резултат на естествено движение на населението от двете групи. След Освобождението българските правителства не са вземали никакви мерки в едно или друго направление, не са проявили никаква популационистическа политика, или както сега е модерно да се казва, „политика на етническо прочистване“. Една част от турците, предимно от градовете, са се оттегляли пред настъпващите руски войски по време на войната. Друга част са се изселвали постепенно и по-същественото е, че изселването е било напълно свободно, като причините най-често са били социално-религиозни. Никъде изселването не е ставало по принуда, защото, както подчертават историците, то би следвало да има еднакъв темп и да обхваща всички територии. Много трудно би се осъществило едно такова принудително изселване, като се има предвид съставът на населените места по етноси. Само с българско население са били общо 402 населени места, а само с турско - 242. Само българско и турско население се наблюдава в 156 населени места, а заедно с други етноси броят на населените места е 340, т.е. те са обитавани от три и повече етноса.

Още едно статистическо разпределение на населението по населени места е показателно за провежданата политика в Източна Румелия, която по същество си остава под властта на Турция. В една трета (31.1%) от населените места на автономната област няма българи, в приблизително половината (46.0%) не е имало турци, а в две трети (66.5%) от населените места не са установени цигани.

Това първо административно събиране на данни за броя и състава на населението в Източна Румелия, по мое мнение, е постигнало първоначалната цел, съдържаща се в писмото на Г. Кръстевич до префектите на отделните окръзи. От съвременни позиции изпълнението на тази първа чисто статистическа задача трябва да се оцени по достойнство. Допуснати са редица неточности и грешки като например: отказ на 14 села да участват в изпълнението на задачата; в с. Богдан-махле (окръг Стара Загора) са включени само 169 мъже без жени. В цялата Чирпанска околия не са събрани данни за броя на семействата. В околия Хаджи Елес броят на къщите е равен на броя на семействата и т.н. Тези грешки и пропуски са били неизбежни. Но това не е причина първото събиране на данни за Източна Румелия да бъде подценявано и не само подценявано, а забравено. С всичките си слабости това са най-достоверните данни за населението на част от България, останала под чужда власт още няколко години след

Освобождението. Със сигурност не могат за бъдат намерени други данни за населението на Източна Румелия по населени места и народност. Това ги прави още по-стойностни, особено след свързването им с проведеното четири години по-късно вече първо (и последно!) преброяване на източнорумелийското население.

3. Преброяване на населението в Източна Румелия към 31.12.1884 година

Първото официално преброяване в Източна Румелия е проведено към 31.12.1884 година. Организационно и методологично то е дело на създаденото Статистическо бюро към Дирекцията на финансите на Източна Румелия. Една от задачите на бюро то е „издаването всяка година, ако това е възможно, на по-важни статистики по разните клонове на народно-икономическия живот в Областта, за да се даде възможност по този начин, както на правителството и на населението, така и на всички любители на статистическата наука да следят за икономическото движение и развитие на страната и да изучават причините, които съдействат на прогреса или регреса ѝ“⁹. Цитатът не се нуждае от коментар, както не се нуждаят и заключителните изречения от същия предговор към изданието: „Данните върху една статистика трябва да са верни, та извлеченията и заключенията да бъдат точни; иначе при неточни сведения, сравненията и заключенията ще бъдат неверни, те ще заблуждават всекиго върху положението на работите, за които се касае статистиката... Следователно и съставянето и обнародването на подробни и важни статистики ще бъде възможно само когато населението хвърли далеч от себе си недоверието, което сега има и почне само да се интересува да узнае положението си“¹⁰. Само тези няколко цитирани изречения ярко свидетелстват за разбирането на важността на статистиката и в същото време колко тя е зависима от доверието на хората, на които е призвана да служи.

Организираното преброяване носи всички белези на преброяванията от този период, които се отличават с използването на препоръките на международните статистически конгреси, играещи главна методологична роля по това време. С цел осигуряване на сравнимост между събирането на данните в края на 1880 г. и новото преброяване са запазени някои от постановките, залегнали при първото. Отново е включен въпрос за недвижимите имущества (сгради), като е събирана информация както за къщите и броя на дюкяните в тях, така и за дюкяните отделно от къщите.

---

⁹ Годишна статистика на Източна Румелия за 1883 г., Дирекция на финансите, Статистическо бюро, Пловдив, Областна печатница, 1883 г., стр. III.

¹⁰ Пак там, стр. V.

Значително е разширена програмата на преброяването в частта за населението. За разлика от 1880 г., когато семействата са били наблюдавани, в края на 1884 г. се е събираща информация за броя на домакинствата, което е един голям плюс, доколкото домакинството е било основната структура, която са обитавали хората. Значително е разширена номенклатурата на народностите. Освен традиционните етноси като българи, турци, гърци, цигани, евреи и арменци са включени и италианци, руси, французи немци и „разни“. Тази информация в териториално отношение е обхващала всички окръзи, околии, градове и села.

Нови признаци, включени през 1884 г., са:

- Месторождение с подробно изчерпателно обхващане на възможните места на раждане: родени в общината, която е преброявана; родени в други общини на окръга; родени в други окръзи на областта; родени в Княжество България, в Турция, в Русия и в друга държава. Целта на този въпрос е била да се установят по косвен начин миграционните движения към Източна Румелия, както и в рамките на окръзите и общините.

- Женитбено отношение. От постановката на въпроса може да се разбере, че и преди 130 години е имало ограничения във възрастта за създаването на семейство. Отделно са наблюдавани групата на мъжете под 16-годишна възраст и жените под 14 години. За всички лица над посочените възрасти се е събираща информация дали са неженени, оженени, овдовели, „разпуснати“ (разведени) и непознати.

- Грамотност с две разновидности - грамотни и неграмотни. На 4.XI.1880 г. източнорумелийската власт приема Закон за началното образование. Образователната политика на правителството става приоритет. Според нормативната база образованието е безплатно, което значи общодостъпно и задължително. Училище трябва да има във всяко селище с над 1 500 жители. Образованието е светско. Подчинено е на една законова база. Осъществява се от общозадължителни програми, с единни учебни помагала. В печатницата на Хр. Г. Данов са отпечатани 93 учебника, учебни помагала и ръководства. Образованието става основен фактор в процеса на хомогенизация на българското общество. Към учителите има много високи изисквания, но има и облекчения като освобождаване от данък върху дохода, а мъжете учители са били освободени от военна служба.

- Пол.

- Възраст. Значението на възрастта е било високо оценявано от методолозите на източнорумелийското преброяване. Интерес представляват групировките на

населението по този признак. Населението е било разпределено по единични възрасти до навършването на 20 години, след което са използвани петгодишни възрастови интервали до 100 и повече години.

- Вероизповедание. Разнообразният народностен състав на населението е в основата на подробната номенклатура, използвана за разпределение на лицата по този признак. Включените вероизповедания не се различават от използваните при последните три преброявания, проведени в Република България. Населението е било разпределено на: православни, мохамедани, българо-католици, католици, българо-протестанти, протестанти, армено-григорианци, израелтяни, други вери.

- Поданство. Държавното и политическото изграждане на Източна Румелия се е очаквало да бъде сложен и продължителен процес. То се е осъществявало под знака на борбата за създаване на българско управление. По тази причина не е било маловажно поданството на населението. Доминирането на лицата с румелийско или българско поданство е част от изграждането на автономната област и от дейността за укрепване на провинцията като българска държава. По този начин се подпомагало бъдещото обединение с Княжеството. Използвани са следните поданства: румелийско, българско, турско, елинско, руско, италианско, френско, австрийско и различно.

- Занаят и занятие. Макар и бавно, фабричната капиталистическа промишленост си пробива път. Появяват се нови предприятия: в Казанлък - фабрика за шишета, в Станимака (Асеновград) - фабрика за пашкули, текстилна фабрика в Сливен, 5 тютюневи фабрики в Пловдив, 5 тютюневи фабрики в Сливен, две тютюневи фабрики в Стара Загора и по една в Харманли, Асеновград и Бургас. Функционира една фабрика за бира в Пловдив и една в Асеновград. Печатниците в Пловдив са осем, една в Сливен и една в Стара Загора. Източна Румелия започва да привлича чужди инвестиции. От новооткритите в областта около 40 фабрики и други предприятия няколко принадлежат на чужденци. Това промишлено развитие на автономната област е обект на преброяването, проведено в края на 1884 година. В методологично отношение е направено разграничение между занаят и занятие.

- В областта на земеделието се наблюдават: земеделци; градинари; скотовъдци; заети в шумарството (отглеждане и използване на горите).

- Индустрията е обхващала най-разпространените по това време дейности като: дърводелство; обработка на благородни метали и часовникарство; обработка на неблагородни метали (производство на пушки, ножове и саби); шивачество; производство на шаяци и шалове; предене на губери, памук, коприна, ленени и

конопени платове, аби и въжета; гайтанджийство; бояджийство, правене на картони; работещи машинни работи - обуца, седла, фурнаджийи хлебари, месари, зидари, грънчари, производители на вина и спиртни напитки, тютюноработници, печатари, литографи и още много други.

- Търговия - наблюдавани са били банкери, търговци, бакали, хотелиери, ханджийи, кафеджийи.

- Публична сила - обект на изучаване са били цялата войска и жандармерия, висшите и нисшите чиновне както във войската, така и в полицията.

- Свободни професии. Към тях са отнасяни всички чиновници и служещи (заплатени от правителството); духовенството; адвокати; доктори, акушерки, аптекари, фелдшери; учени, публицисти, професори, учители; архитекти и инженери; фотографи и живописци; актьори, музиканти.

- Превоз (транспорт).

- Разни - домашна прислуга, хамали, надничари, без занятие или с неизвестно занятие.

- Проституция.

Разпределението на лицата по всичките икономически дейности в преброителната карта допълнително включва и тяхното положение в занятието. Обособени са две групи. Към първата група са отнесени самостоятелните калфи, чираци и надничари, а към втората - членовете на домакинствата без занаят, живеещи с лица от първата група.

Представената по същество програма на преброяването в Източна Румелия отпреди 130 години категорично свидетелства за сериозната подготовка, проведена от Статистическото бюро на Източна Румелия. В методологично отношение програмата на това преброяване по нищо не отстъпва и не се различава от програмата на първото преброяване, проведено в Княжество България към края на 1880 година. В някои отношения то дори е събрало и подготвило по-богата информация, която липсва в програмата на българското преброяване като например разпределение на населението по народност.

Няма по-добър начин да се оцени качеството на едно преброяване от задължителното съпоставяне на резултатите с предишни или следващи преброявания. Ето защо ще сравня резултатите от административното събиране на данни в края на 1880 г. и тези от преброяването на населението, проведено 4 години по-късно.

Умишлено ще се спра само на резултатите за разпределението на населението по окръзи и народност, защото това са признаците, които са общи за двете преброявания.

Към 31.12.1884 г. населението на Източна Румелия е било 975 033 души, или за период от 4 години то се увеличило със 159 082 души, или приблизително с една пета (19.4%). Не може да се даде еднозначен отговор дали това увеличение можеше да бъде по-голямо или по-малко. В процеса на увеличение на населението участва както естественото движение (раждания и умирация), така и миграционното движение. Поради липсата на данни за ражданията и умирацията в Източна Румелия като ориентир може да се използват данните за ражданията и умирацията в Княжество България през 1881 г. с презумпцията, че структурата на населението по възраст и народност е сходна на тази в Източна Румелия. През 1881 г. в Княжеството са се родили общо 68 011 деца¹¹. Раждаемостта на 1 000 души от населението е била 33.9‰. През същата година броят на умрелите е бил 33 291 души, а коефициентът на смъртност - 16.6‰. С други думи, само поради по-големия брой на ражданията спрямо умирацията Княжеството е увеличило населението си с 34 720 души, или със 17.3‰. Тези коефициенти са типични за онова време и не се предполагат големи отклонения между двете части на България. В този смисъл прирастът на населението в Източна Румелия за 4 години изглежда по-висок на фона на двойно по-малкия брой на населението в автономната област. С най-голямо абсолютно увеличение се отличават лицата с българска народност. За 4 години те са се увеличили със 108 174 души, или с 18.9%.

Лицата с турска народност са се увеличили с 25 798 души, като тяхното относително увеличение (14.8%) е най-ниско в сравнение с всички останали народности.

Особени затруднения по отношение на миграцията създават мюсюлманските бежанци, чийто брой непрестанно расте. Бежанският въпрос пречи на нормалния държавен и политически живот на Източна Румелия.

За разлика от Княжеството в Източна Румелия едрите турски земевладелци не са бързали да продават земите си. През първите две години те се надяват на възстановяване на османската власт в Южна България и затова запазват имотите си. Тези земи не са се обработвали и за тях не се е плащал данък, което е намалявало държавните приходи. За да принуди турските земевладелци да продават чифлиците си,

---

¹¹ Движение на населението на Българското Княжество през 1881 г. Статистическо бюро, София, Печатница Д. Вълков, 1889, с. 22.

източнорумелийското правителство провежда редица мероприятия - въвежда се забрана за сеене на ориз в Пловдивско и Пазарджишко. През 1882 г. е въведен кадастрален (поземлен) данък, който заменя десятъка. Това означава, че турските собственици е трябвало да плащат данък независимо дали обработват земята, или не. Според изследователи на този период законът за кадастъра постига търсения резултат - след прилагането му започва масово продаване на турски имоти и изселване на едри земевладелци. Със същата цел през 1882 г. е приет закон за превръщане на вакъфските имоти в свободна собственост. Всичко това показва, че османската власт в областта не може да бъде възстановена. Общият брой на изселилото се мюсюлманско население според оценки е около 50 000 души. Напускат страната не само едри турски земевладелци, но и турски селяни поради религиозен фанатизъм. И въпреки това населението с турска народност за 4 години се е увеличило с почти 26 хил. души. Хипотетичният извод, който може да се направи, е, че заедно с бежанския поток от Източна Румелия към Турция съществува и втори, по-голям, насочен към автономната провинция, както от Княжество България, така и от Турция. Всички останали народности също увеличават броя си: гърците - с 10 572 (24.9%), циганите - от 19 149 на 27 240 (прираст от 8 091 души, или 42.2%). Евреите и арменците също увеличават числеността си.

На 6 ноември 1880 г. Областното събрание на Източна Румелия приема втори закон за териториалното деление, който се различава от първия по това, че се закрива Копривщенска околия в Пазарджишки окръг и се открива Сейменска околия - със седалище с. Сеймен (днес гр. Симеоновград) в Старозагорски департамент. Същевременно някои населени места се преместват от една околия в друга. Новият закон също не получава султанско одобрение, но въпреки всичко Областното събрание го прилага и резултатите са обработени според клаузите в закона. Във всички окръзи на Източна Румелия се установява прираст на населението. С най-многобройно население е окръг Пловдив, който остава най-големият в Източна Румелия. Населението му е 226 255 души (прираст от 39 158 души, или 20.9%). Народностната структура на населението остава непроменена, като по-значителната промяна е увеличението на българите от 68.9 на 70.3% за сметка на турците, които намаляват дела си от 19.7 на 17.9%. Гърците са се увеличили с приблизително 3 хил., но делът им остава непроменен - 7.8%. Двукратно се е увеличил броят и делът на евреите в окръга.

На второ място по брой на населението отново е окръг Стара Загора. За 4 години населението се е увеличило с 35 435 души, или с 22.3%. И в него структурата на населението по народност е подобна на тази отпреди 4 години, като намалява дялът на турското население за сметка на увеличаване на българското и циганското население.

Трети по численост е Сливенски окръг. Тенденциите в развитието на населението са сходни с останалите окръзи - общо увеличаване на броя на населението, увеличаване на населението във всички околии с изключение на околия Котел. Дялът на българското население в окръга намалява от 75.8% в края на 1880 г. на 73.3%. Увеличение се установява при останалите народности, като най-значително е при турците - от 9.6 на 11.0%.

В Хасковски окръг населението се е увеличило с 20 197 души, или с 15.0%, като половината от това увеличение е за сметка на Хасковска околия. При отделните народности не се установяват съществени различия в сравнение с 1880 година. В този окръг дялът на турското население е намалял от 41.2 на 38.3%, но остава най-висок в сравнение с останалите окръзи.

Пазарджишки окръг не прави изключение от другите по отношение на увеличаване на населението, но в него то е с най-нисък темп. За 4 години увеличението възлиза на 14 712 души, или с 12.6%. Няма околия с намаляващ брой на населението. Окръгът отстъпва първото си място по дял на българското население от 1880 г. на окръг Стара Загора. Двата окръга разменят местата си. В Пазарджишки окръг дялът на циганското население достига 4.1% и е най-висок в сравнение с останалите окръзи.

Бургаски окръг остава и през 1884 г. с най-малко население - 111 785 души. Но относителното увеличение в него е най-високо. И четирите околии са с по-голямо население в сравнение с 1880 година. За първи път дялът на българското население спада под прага на 50% в този окръг. През 1880 г. дялът на българите е бил 50.9%, а в края на 1884 г. - 47.2%. За сметка на това относителният дял на турците се е увеличил от 32.0 на 35.6%.

От направените сравнения следва изводът, че преброяването в края на 1884 г. потвърждава резултатите от административното събиране на данни, осъществено в края на 1880 година. Не се установява нито едно съществено различие нито в окръзите, нито в околията. Разпределението на населението по народност и населени места още по-убедително доказва направения извод. Провежданата ненасилствена политика от автономната провинция продължава и след 1880 година. Броят на населените места само с българско население намалява от 402 на 174, само с турско население - от 242 на

137. Значително се увеличават населените места със смесено население. Особена роля в този процес има циганският етнос. Неговото увеличение, както вече беше посочено, за периода е с 8 091 души. Но циганите постепенно увеличават териториите и населените места, които обитават. Те са основна причина за „изчезването“ на голям брой населени места, обитавани само от българи или само от турци. Обичайно е циганите рядко да надхвърлят 50 души в дадено населено място. Техният начин на живот не им създава ограничения да общуват както с българи, така и с турци. Факт, който се потвърждава и от данните за броя на населените места без определен етнос. В края на 1884 г. от 1 315 населени места българи не са обитавали 263 срещу 393 населени места през 1880 година. Без турци са били 439 населени места срещу 581 през 1880 година. Забележително е намалението на населените места без цигани - от 840 през 1880 г. на 552 само за 4 години. С други думи, новозаселени с циганско население са 288 населени места. Източнорумелийското преброяване се е докоснало до началото на териториалното разпръскване на циганското население.

Заклучение

Умишлено не се спирам на другите интересни резултати, събрани по време на преброяването преди 130 години. Статията няма такава цел. И приведените дотук резултати заслужават висока оценка от позицията на 21 век.

Изразявам личното си мнение, че българската официална статистика трябва да реабилитира и двете преброявания. И ако това през 1880 г., което аз умишлено не наричам преброяване, е било по-близко до използването на административни източници, защото е проведено от кметовете и други общински и околийски служители, то преброяването в края на 1884 г. е проведено по тогавашните канони за преброяванията. Естествено, те са били съпътствани от слабости, но всеки, който се е докосвал до преброяванията на населението, знае, че няма преброяване без слабости, без грешки. Хората, подготвили и провели преброяването в Източна Румелия, заслужават огромно признание. Крайно време е да се промени номерацията на преброяванията в България и вместо 17 проведени те да бъдат 18, а защо не и 19? Не трябва статистическата институция на България така лесно да се отказва от историята си. Защото през 1884 г. са преброени близо 700 хил. българи и още 270 хиляди души, обитавали български земи.

Факт, който потвърждава българския характер на проведеното преброяване, е и краткото изложение на Иван Славов - директор на Статистическото бюро на Княжество България, направено в издадената публикация с резултати от преброяването. В Източна Румелия са издадени три публикации за първите три окръга. След това се сбъдва мечтата на населението както от Княжество България, така и на т.нар. „източнорумелийско население“ да живеят в една държава и да се възстанови справедливостта, която Берлинският конгрес потъпка. Иван Славов през ноември 1887 г. дословно пише: „При обнародването на останалите резултати от преброяването на населението в Южна България (Източна Румелия) на 1 януари 1885 г., а именно данните за окръзите: Старозагорски, Сливенски и Бургаски, Статистическото бюро, за да запази единство в обнародването на материала за цяла Южна България, оставя същия порядък на изложението както в оня в предишните три книжки, издадени от бившето Източно-румелийско Статистическо бюро“. Изкуствено създаденото име Източна Румелия е заместено от Южна България, а Статистическото бюро на Княжеството припознава преброяването като преброяване на Южна България.

Надявам се настоящата по-скоро статистико-историческа статия да предизвика дискусия, полемики и не на последно място промяна в отношението, в преодоляването на nihilism. Дали някой ще прочете и чуе?

